

Jana a Bohuslav Hoffmannovi

Dialogické interpretace

Dialogické interpretace

Jana a Bohuslav Hoffmannovi

Vydala Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum
Redakce Lenka Ščerbaničová
Obálka Kateřina Řezáčová
Grafická úprava Jan Šerých
Sazba DTP Nakladatelství Karolinum
Vydání první

© Univerzita Karlova v Praze, 2015
© Jana a Bohuslav Hoffmannovi, 2015

ISBN 978-80-246-2942-1
ISBN 978-80-246-2951-3 (online : pdf)

Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum 2015

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Recenzenti: prof. PhDr. Marie Krčmová, CSc.
PhDr. Jiří Zeman, Ph.D.

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Hoffmannová, Jana

Dialogické interpretace / Jana a Bohuslav Hoffmannovi. –

Vydání první. -- Praha : Univerzita Karlova v Praze,

Nakladatelství Karolinum, 2015. – 392 stran

ISBN 978-80-246-2942-1

821.162.3 * 82-83 * 82-6 * 316.772:004.738.5 * 82.05/07 * 801.73 *

316.77:82 * 82-7

– česká literatura -- 19.–21. století

– dialog

– milostná korespondence

– soukromá korespondence

– elektronická komunikace

– intertextualita

– interpretace textů

– literární komunikace

– literární komika

– kolektivní monografie

821.162.3.09 – Česká literatura (o ní) [11]

© Univerzita Karlova v Praze, 2015

© Jana a Bohuslav Hoffmannovi, 2015

ISBN 978-80-246-2942-1

ISBN 978-80-246-2951-3 (pdf)

Obsah

Úvodem	/ 7
I	
Dialogy epistolární	/ 13
Žánr milostného dopisu v korespondenci některých českých umělců (<i>J. a B. Hoffmannovi</i>)	/ 15
„Má drahá Betty“: milostné dopisy Karla Klostermanna (<i>B. Hoffmann</i>)	/ 41
Korespondence současných mladých lidí: od klasických (nejen milostných) dopisů k elektronické komunikaci (<i>J. Hoffmannová</i>)	/ 49
Korespondenční dialog Jiřího Voskovce a Jana Wericha (<i>J. a B. Hoffmannovi</i>)	/ 81
Pozdní dílo Jiřího Koláře: texty psané na pohlednice a deníkové záznamy (<i>J. a B. Hoffmannovi</i>)	/ 106
II	
Dialogy dramatické	/ 127
Fúrie a režijní furiantství Petra Lébla (v inscenaci divadelní hry Ladislava Stroupežnického <i>Naši furianti</i> v Divadle Na Zábradlí roku 1994) (<i>B. Hoffmann</i>)	/ 129
Cimrmanovský dialog s českou historií a jejími mýty (<i>B. Hoffmann</i>)	/ 139
Odcházení politika a návrat dramatika: poslední divadelní hra Václava Havla (<i>J. a B. Hoffmannovi</i>)	/ 152
Kultura/kultivovanost jazyka/řeči ve vztahu k současné české kultuře: na příkladu textů dvou dramatiků (<i>J. Hoffmannová</i>)	/ 167
III	
Dialogy intersémiotické	/ 177
„Hynku! – Viléme!! – Jarmilo!!!“ Mácha a postavy jeho <i>Máje</i> v uměleckých interpretacích (<i>B. Hoffmann</i>)	/ 179
Po(ne)kašparovské ilustrace (interpretace) <i>Babičky</i> Boženy Němcové (<i>B. Hoffmann</i>)	/ 195
Sémiotická podvojnost Karla Čapka: cestopisné fejetony a <i>Dášeňka čili Život štěněte</i> (<i>B. Hoffmann</i>)	/ 207

Intersémiotický charakter některých básnických textů a problémy jejich recepcce: dialogy F. Hrubína a J. Skácela s J. Čapkem (<i>B. Hoffmann</i>)	/ 218
Poezie Jaroslava Seiferta inspirovaná výtvarnými díly Mikoláše Alše a Josefa Lady (<i>B. Hoffmann</i>)	/ 228
Na visutých hrazdách fantazie – dialog básníka V. Nezvala s malířem F. Tichým (<i>B. Hoffmann</i>)	/ 243
Já k dětem šel jsem pro rozumu: O. Janeček ilustruje F. Halase (<i>B. Hoffmann</i>)	/ 250
Interpretace jako splétání a rozplétání intersémiotických sítí aneb od Chelčického k internetu (<i>B. Hoffmann</i>)	/ 260
Bohumil Hrabal: na hrázi verbální a výtvarna (<i>B. Hoffmann</i>)	/ 270
Česká literární klasika, moderna a postmoderna v komiksovém hávu (<i>J. a B. Hoffmannovi</i>)	/ 282
Za-, přes- a jiné lingvistické pohádky Petra Nikla (<i>B. Hoffmann</i>)	/ 303
Dialog textu a hudby aneb zlaté desetiletí české zpívané poezie: Jiří Suchý (<i>B. Hoffmann</i>)	/ 313
Český a Valašský snář Ludvíka Vaculíka (<i>B. Hoffmann</i>)	/ 325

IV

Mezi dialogem a monologem	/ 333
Dialogická výstavba Dykovy <i>Milé sedmi loupežníků</i> (<i>J. Hoffmannová</i>)	/ 335
Dialogizované monology v milostné lyrice Milana Kundery (<i>B. Hoffmann</i>)	/ 348
O romantice a nesmrtnosti v <i>Benátském dialogu</i> Vojtěcha Jiráta a v <i>Nesmrtelnosti</i> Milana Kundery (<i>B. Hoffmann</i>)	/ 354
Kázání jako rétorický dialog (<i>B. Hoffmann</i>)	/ 359
Seznam prací obou autorů, zařazených v upravené nebo rozšířené podobě do tohoto knižního souboru	/ 368
Prameny	/ 371
Literatura	/ 375
Jmenný rejstřík	/ 386

Úvodem

Kniha *Dialogické interpretace* je souborem starších, již dříve prezentovaných textů, většinou přednesených na vědeckých konferencích a publikovaných ve sbornících příspěvků z nich (nebo v časopisech, v Přednáškách Letní školy slovanských jazyků, atd.); obsahuje ale i několik zcela nových textů napsaných pro tuto publikaci. Texty již zveřejněné byly pro tento soubor v převážné většině upraveny, rozšířeny nebo spojeny.

Oba autoři v průběhu posledních 20–25 let sdíleli některá témata, která zpracovávali rukou společnou, ale nikoli nerozdílnou; do psaní v tandemu vnášeli odlišné akcenty, buď lingvistické, nebo literárněvědné. Při bilančním pohledu zpět se pak jako hlavní úběžník postupně volených témat a jako integrační přístup k jejich zpracování vyjevil dialog, dialogičnost, resp. interpretace textů zaměřené na jejich pohyb mezi dialogem a monologem.

Zaměření na dialogičnost v širokém smyslu – to je přístup, který se dnes výrazně uplatňuje v řadě společenských (humanitních) věd, jako je filozofie, sociologie nebo sociální psychologie. Podle sociálních psychologů (viz např. Marková, 2007) je dialogičnost schopnost lidské mysli (*ego*) vytvářet sociální skutečnosti, vnímat je, uvažovat a vyjadřovat se o nich ve smyslu *alter*; lidské myšlení a jazyk jsou generovány dialogičností, proto myslíme a mluvíme především v antinomiích. Tento přístup v 90. letech rozpracovala skupina humanitních vědců vedených I. Markovou ve sbornících nazvaných *The Dynamics of Dialogue* (1990), *Asymmetries in Dialogue* (1991) a *Mutualities in Dialogue* (1995). Široké chápání dialogičnosti sdílejí tito badatelé s M. M. Bachtinem (1980 aj.), který chápal dialogičnost jako orientovanost každého „já“ na jazyk a svět druhých, jako vícehlasí, jako heterogenost významů v pohybu. U Bachtina nenajdeme diferenciaci pojmů „dialogičnost“ a „dialogismus“; oboje bez rozlišení vztahoval k lidskému myšlení, poznávání i vyjadřování. V návaznosti na Bachtina odlišil P. Linell (1998) *dialogičnost* (jako

základní charakteristiku lidské kognice a komunikace) a *dialogismus* (jako paradigma, metodologii, epistemologii humanitních a sociálních věd). Podle dialogistů je vždy součástí dialogu pohyb mezi dvěma polaritami: na jedné straně symetrie, vyrovnanost, reciprocita, vzájemnost („mutuality“), sdílení (intersubjektivita) a porozumění, na druhé straně asymetrie, konkurence, soutěživost („competition“), napětí až konflikt-nost. Kromě toho Linell (c.d.) ukazuje, jak na sebe účastníci v průběhu dialogu působí, vzájemně se utvářejí a přizpůsobují („shaping“); nejsou to předem fixně dané subjekty a ani jejich komunikační role nejsou ostře ohraničené, každý je do jisté míry zároveň mluvčím i posluchačem. Partneři jsou spojeni sítí vzájemných anticipací, feed-backů, neustálého „positioning“; lze tu mluvit o ko-produkci (ko-autorství) i ko-recepci. Na tomto přístupu je založena celá metodologická orientace této knihy, takto je motivován i její název *Dialogické interpretace*.

K badatelským školám a metodologickým přístupům, které se zaměřují na analýzu dialogu, patří kromě badatelů inspirovaných Bachtinem, sociálněpsychologických vyznavačů dialogismu a stoupců konverzační analýzy také logické teorie dialogických her, přístupy pragmaticko-logické (H. P. Grice a jeho „maximy“), (kritická) analýza diskurzu nebo přístupy založené na teorii mluvních aktů. K tomu přistupuje v českém prostředí jako hlavní inspirace dialogistů odkaz představitelů Pražské školy. Vlastnosti dialogu, způsoby jeho výstavby a vztahy mezi dialogem a monologem podrobně interpretoval Jan Mukařovský v několika svých studiích zařazených do souboru *Kapitoly z české poetiky* (Mukařovský, 1941, 1941b, c); nejen ve „Dvou studiích o dialogu“ (*Dialog a monolog; K jevištnímu dialogu*), ale i *O jazyce básnickém* nebo třeba *Próza Karla Čapka jako lyrická melodie a dialog*.

Mukařovský (1941) postihuje dialog třemi základními rysy: (1) výraznou polaritou „já“ a „ty“, jejímž jazykovým korelátém je užívání 1. a 2. osoby zájmen a sloves, imperativu, vokativu, syntaktických vztahů odporovacích nebo připouštěcích; (2) zakotvením v reálné předmětné situaci, ke které účastníci poukazují (prostředky časové a prostorové deixe) a jejíž proměny ovlivňují průběh dialogu, (3) střídáním odlišných kontextů ve významové výstavbě dialogu, které vede k významovým zvrátům na rozhraních replik. Podobně i Linell (1998) sleduje v dialogu posuny mezi jednotlivými kontexty, neustálou cirkulaci a „negociaci“ významů, procesy kontextualizace, rekontextualizace a dekontextualizace. Navíc do dialogu obvykle vstupuje větší počet bachtinovských

„hlasů“: i když jde zdánlivě o dyadickou komunikaci se dvěma účastníky, bývá leckdy ve hře ještě nepřímý, virtuální, implikovaný adresát, „rozštěpená“ adresovanost mířící i k nepřítomnému subjektu, k publiku aj.

Stále aktuální je také názor, že monolog nelze považovat za „opak“ dialogu; Mukařovský (1941) je sice považuje za dva „navzájem protikladné elementární postoje“, ale uvědomuje si složité vztahy obou forem interakce. Není možno vést mezi nimi ostrou hranici, v komunikaci se vyskytuje množství útvarů přechodných – jak o tom svědčí terminologická spojení *fiktivní dialog*, *nepravý dialog*, *pseudodialog*, *monologizovaný dialog*, *dialogizovaný monolog* apod. Mukařovský charakterizuje vztah dialogu a monologu jako dynamickou polaritu a komplementárnost; dialogičnost a monologičnost jsou kvality, které se v konkrétním textu setkávají a prolínají v různých podobách a proporcích. Při přednášce, řečnickém projevu, kázání dochází v různé míře k dialogizaci monologu. Repertoár prostředků sloužících k dialogizaci monologu představil např. Vilém Mathesius (1947) ve své stati o „řečnické výstavbě souvislého výkladu“. Také již citovaný Per Linell (1998) chápe dialog jako fenomén, který má vždy nejméně dvě tváře („Janus-like“), hledí na obě strany, je někde mezi, neustále v pohybu.

V návaznosti na své tři „hlavní stránky“ dialogu zformoval Mukařovský (1941) i základy typologie dialogů a rozlišil dialog osobní (založený na polaritě „já“–„ty“, např. hádka), situační (např. při společné práci) a konverzační (samoúčelný, kontaktní „hovor pro hovor“). Pozornost, kterou Mukařovský věnoval dialogům konverzačním – uvolněným od bezprostředního vztahu ke skutečnosti, do značné míry bezpředmětným, umělým – nebyla u klasiků Pražské školy ničím ojedinělým. Společenským „hovorem pro hovor“, „krásným hovorem“ se zabýval i např. Vilém Mathesius (1982). Jejich podněty lze velmi dobře využít i při zkoumání korespondenčních dialogů a současné konverzace elektronické.

První blok studií v tomto souboru je orientován právě na dialogy epistolární, na dialog ve formě výměny dopisů. Dopisy tu figurují jako repliky rozhovoru, seskupují se do sekvencí, vytvářejí se mezi nimi bohaté spoje a návaznosti; kromě toho se vyznačují vnitřní dialogičností, zaměřením na adresáta, rozvíjením kontaktu. Stávají se konverzací sui generis; je to ovšem konverzace psaná, přitom však mnohdy ovlivněná běžnými, každodenními mluvenými projevy. Také z tohoto hlediska byly sledovány dopisy našich národních bardů – Mikoláše Alše, Jana Nerudy, Karla Klostermanna, Karla Čapka. Příspěvkem ke zkoumání problematického

žánru milostného dopisu je pak i analýza dopisů Jiřího Koláře z 90. let 20. století. U některých pisatelů lze sledovat např. rozdílnou teplotu dopisů předmanželských a manželských. Kromě tohoto typu korespondence je zde zařazena i interpretace dopisů dvou divadelních přátel a spolutvůrců, Jiřího Voskovce a Jana Wericha, které si vyměňovali přes oceán v třetí čtvrtině 20. století, po odchodu prvního z nich do exilu v USA. Ve všech uvedených případech jde o dopisy privátní, neformální; přesto umožňují i registraci vlivu dobových konvencí na výstavbu dopisu a poskytují unikátní materiál pro analýzu jazyka a stylu.

Vedle starších dopisů významných osobností je ale velmi inspirativní sledovat i dopisy (a rovněž maily a textové zprávy) současných mladých lidí. Ke specifickým prostředkům těchto psaných textů patří obecná čeština, silná expresivita, mluvená syntax, anglické zkratky (a vůbec reduktivní postupy), smajlíky aj.; to vše vytváří tzv. *e-češtinu*, *netspeak*... Hravost, hra s jazykem, nadsázka, ironie a sebeironie, kamarádké špičkování – všechny tyto vlastnosti přitom sdílejí současné dopisy i maily a „textovky“ mladých lidí třeba i s rozsáhlým velekompletem dopisů V + W, vydaným ve třech svazcích.

Druhý blok publikace je věnován interpretacím dramatických dialogů – drama je jistě úhlavním prostorem pro analýzu různých aspektů dialogičnosti. Je zde předveden ale také dialog režiséra Petra Lébala s klasickou dramatickou předlohou (*Naši furianti*) a s jejím autorem L. Stroupežnickým, podložený feministickou reinterpretací hry. Cimrmanovské hry *Blaník* a *České nebe* představují mj. dialog s českou historií a s národními mýty, také s různými staršími interpretacemi naší historie; a kromě dialogů postav ve vlastní hře je silná dialogičnost charakteristická i pro kontakt tvůrců s publikem (zejména v první části, kdy hře předchází obvyklá série přednášek, „odborných“ výkladů a prezentací, kvízů aj.). Čeští diváci a posluchači už vedou dialog s cimrmanovskou mystifikační poetikou padesát let; stojí za pokus zjistit, proč se toho stále nemohou nabažít. Dialogy postav ve hře V. Havla *Odcházení* jsou originální hojným využitím frází, vyprázdňování jazyka, která vede k odcizení a někdy až k úplné ztrátě identity postav. K dialogické interpretaci se tu nabízí oscilace Havlova textu mezi přesnou, racionální výstavbou na jedné straně a jistým chaosem, neurčitostí na straně druhé; k tomu pak přistupuje ještě výrazná intertextualita, návaznost na klasickou dramaturgi (Kráľ Lear, Višňový sad). U dramatiků nejsoučasnějších (D. Drábek, P. Kolečko) pak stojí za bližší pohled spojení společenské kritičnosti

s nízkým stylem, až přeexponovanou expresivitou, množstvím kolokvia-
lismů a vulgarismů, prostředky karikatury a groteskní hyperboly aj.

Třetí rozsáhlý blok je výsledkem dlouhodobé orientace jednoho člena
autorské dvojice na „dialogy“ intersémiotické. Jsou to převážně dialogy
mezi slovesným uměleckým dílem a umělci užívajícími při své tvorbě
neverbálních prostředků. Výtvarníci nejčastěji ilustrují beletristický text
(ke srovnání se nabízejí např. různé ilustrace emblematických děl české
literatury, jako je Máchův *Máj* nebo *Babička* B. Němcové); v tomto bloku
však vystupuje do popředí i méně obvyklá orientace, podle níž básník
reaguje na inspirativní výtvarná díla a k nim píše své texty (F. Hrubín,
J. Skácel, J. Seifert, V. Nezval v reakci na díla M. Alše, J. Lady, J. Čapka,
F. Tichého). Další modifikaci intersémiotického „dialogu“ představuje
tvorba některých sémioticky dvojdomých autorů, např. texty K. Čapka,
jež sám doprovázel hojnými ilustracemi, případně i fotografiemi; přepó-
lován je tento dialog u současného umělce P. Nikla, který je především
výtvarníkem, ale zapojuje do svých děl i slovesné texty. A ještě jinak si
počínal J. Kolář při psaní textů-dopisů na pohlednice založené na jeho
vlastních výtvarných kolážích. Intersémiotický komunikát složený z bás-
ní F. Halase pro děti a z ilustrací O. Janečka je obohacen o výraznou
dialogickou dimenzi v podobě dialogu otce s dítětem, který vstupuje
i do obrazové složky.

Další intersémiotické dialogy se pak týkají díla B. Hrabala (sám vytvá-
řel ke svým dílům koláže a k dalším výtvarným textům kolážového cha-
rakteru inspiroval i výtvarníky – Jiřího Koláře jako ilustrátora *Automatu*
Svět, posmrtně pak autorku hrabalovské zdi v pražské Libni). Integrovaní
propojení obrazu a slova reprezentují samozřejmě komiksy – at' už jejich
tvůrci adaptují klasická literární díla, nebo čerpají náměty ze současného
života a aktuálního dění. Studie o písňových textech J. Suchého, zakladate-
le divadla Semafor, směřuje k intersémiotickému propojení slova a hudby;
písňový text je tu součástí specifického intersémiotického komunikátu, kdy
text vychází např. z hudební rytmiky (jazzový synkopismus), z bluesové
nálady aj. Písničkáři, kteří získali tak velkou popularitu od 60. let, zapůso-
bili hlavně na mladé publikum právě svou orální, fónickou poezií, poezií-
zvukem. Blok uzavírá studie o dvou „snářích“ L. Vaculíka – románovém
Českém a audiovizuálním, televizním *Valašském*; zkoumány jsou vzájemné
vztahy mezi intersémioticky odlišnými díly.

Závěrečný blok publikace tvoří několik textů, které se interpretač-
ně zaměřují na oscilaci mezi dialogem a monologem, na dialogizované

monology a monologizované dialogy, na dialogy fiktivní a monology vnitřní. Dykova básnická skladba *Milá sedmi loupežníků* se svou výstavbou skoro blíží dramatu a je založena na kolizích, ale i vzájemném prostupování antagonistických významových kontextů. K takto orientované analýze se přímo nabízejí *Monology* M. Kundery, které se velmi nuancově, s odlišnými akcenty a odstíny pohybují mezi skutečným milostným dialogem a vyprázdněným, odcizeným monologem. Ve studii o *Benátském dialogu* V. Jiráta je interpretován Jirákův dialog s Mozartem a jeho operou; dále dialogy postav, jež si esejista z Dona Juana vypůjčil; kriticky profilovaný dialog s romantismem, romantikou a lyrickými postoji k životu; do interpretace lze ale zapojit také „dialog“ Jiráta s M. Kunderou, založený na jejich sdíleném tématu nesmrtnosti. Blok uzavírá studie o dialogických a rétorických kvalitách kázání T. Halíka; jeho kázání se vyznačují silnou vnitřní dialogičností i orientací na posluchače, anticipací jejich hledačských otázek. Specifickou povahu pak mají „portrétní“ kázání-nekrology, v nichž kazatel vede dialog s kontroverzními postavami jako Ivan Diviš nebo Jiří Němec.

Autoři studií se shromážděním tohoto souboru utvrdili v přesvědčení, že metoda dialogicky zaměřených interpretací je velmi přínosná. Snažili se ji aplikovat na nejrůznější typy textů, intertextů, intersémiotických komunikátů. Omlouvají se případným čtenářům za to, že se někdy nechali až příliš unést interpretačním procesem a že zařadili až příliš mnoho textových ukázek, bez nichž by se ale tento typ interpretace těžko mohl obejít.

Poznámka

Při textové přípravě publikace jsme až na nepatrné výjimky plně respektovali jazykové zvláštnosti v citovaných ukázkách komentovaných autorů. Jsou nedílnou součástí autorského stylu, případně dobové normy; k jednotlivým výchozím vydáním odkazuje oddíl Prameny (s. 371).

I

Dialogy epistolární

Žánr milostného dopisu v korespondenci některých českých umělců

Jana a Bohuslav Hoffmannovi

1. Ke stylistické charakteristice dopisů

V této studii se budeme zabývat stylem dopisů, a speciálně žánrem milostného dopisu – pokud se vůbec o takovém žánru dá mluvit.

Dopisy, listy, korespondence: v souvislosti s nimi mluví někteří badatelé (např. Jelínek, 1995a, b, s. 727; Ruščák, 2002) o epistolárním stylu a řadí ho dokonce mezi styly funkční. Ano, dopisy nepochybně sdílejí určité společné znaky – zejména pokud jde o rámcové textové jednotky, tj. úvod a závěr dopisu s některými příznačnými formulemi; jejich styl je vydělován na základě zobecnění stylových činitelů psanosti, adresnosti a dialogičnosti (Kraus, 2002). Přesto má asi pravdu J. Mistrík, když píše, že „list je polymorfní žánr“. Kraus i Mistrík (1997, s. 548–549) se shodují v přesvědčení, že dopisy představují tak různorodé texty, že je musíme přiřazovat různým funkčním stylům. Četné typy dopisů (jako objednávka, upomínka, přihláška, pozvánka, žádost, stížnost apod.) patří ke stylu administrativnímu (srov. např. Kraus – Hoffmannová, 2005); ale např. takzvané „otevřené dopisy“ nebo dopisy čtenářů uveřejňované v novinách a časopisech náleží do stylu publicistického, některými znaky se blíží i stylu řečnickému; a nesmíme zapomínat na styl umělecký, na romány v dopisech... My zde budeme věnovat pozornost především korespondenci soukromé; ani ta ovšem není stylově jednoznačně zařaditelná a nemusí v ní vždy převládat pouze styl běžně dorozumivací. Z tzv. sekundárních stylů se tu uplatňuje ještě přinejmenším styl konverzační.

Jako výrazné vlastnosti dopisů jsme už výše uvedli, že jsou to texty psané, adresné, dialogické. Právě u milostných dopisů, na které se tu teď zaměříme, je dialogická povaha naprosto primární. Z pohledu textové lingvistiky je dopis bezpochyby textem, je však také replikou korespondenčního dialogu mezi partnery: dlouhodobého diskurzu, který spolu stálí účastníci tohoto dialogu vedou, více nebo méně pravidelné výměny dopisů,

kteřá má většinou svůj zavedený rytmus, ustálená bývá i délka a „tonalita“ dopisů (míra zdvořilosti či naopak důvěrnosti...). Lze tedy v tomto případě korespondenční dialog, celkový diskurz považovat i za přirozený kontext jednotlivých textů-dopisů; kontext, který má svou speciální pragmatickou charakteristiku, založenou hlavně na prostorové vzdálenosti mezi partnery a na časové distanci mezi dobou produkce a recepcí textu dopisu.

Další kontexty sui generis tvoří pro každý dopis repliková pásma – soubory dopisů, jejichž pisatelem je vždy jeden z partnerů. Pro dopis, který právě píšeme, tvoří kontext všechny dopisy, které jsme dosud od partnera obdrželi; nezřídka i implicitně reagujeme na partnerův dosavadní přístup ke korespondenci, na styl jeho dopisů (můžeme být např. nespokojeni s tím, že jeho dopisy jsou málo podrobné, nedostatečně vřelé, konkrétně třeba se způsobem, jak nás partner oslovuje, apod.). Podobně se právě psaný dopis zařazuje do kontextu dopisů, které jsme už partnerovi napsali (event. teprve napíšeme); uvažujeme někdy o tom, zda partnerovi nepíšeme dopisy příliš suché, formální, nebo naopak příliš osobní a naléhavé, zda nemáme změnit celkový tón svých dopisů nebo třeba způsob, jak partnera oslovujeme či jak se podepisujeme.

Dílčím, užším kontextem pro každý dopis je pochopitelně:

- a) předchozí dopis partnera: na ten obvykle přímo reagujeme, odpovídáme na položené otázky, plníme partnerovy požadavky; komentujeme nebo glosujeme informace z partnerova dopisu či konkrétní formulace, z partnerova dopisu citujeme nebo jeho výroky parafrázujeme (*píšeš, že...*);
- b) příští, další dopis partnera, který ve svém dopise anticipujeme: partnerovi klademe otázky, o něco ho žádáme, k něčemu vyzýváme. Všechny tyto akce směřují k jeho příštímu dopisu (*napiš mi...*) a ev. i k dalším akcím neverbálního charakteru; míra jejich naléhavosti je ztělesněna mluvními akty, jakých ve svém dopise použijeme (mohou to být např. i výhrůžky, varování, zapřísahání...);
- c) náš vlastní předchozí dopis (často některé své informace z předchozího dopisu doplňujeme, pod vlivem změněných okolností opravujeme, omlouváme se za omyly nebo nedostatky předchozího dopisu);
- d) náš vlastní příští dopis, který už v textu předjímáme (*příště o tom více...*).

Text dopisu je tedy obvykle provázán mnohonásobným odkazováním anaforického i kataforického typu se všemi těmito různě rozsáhlými kontexty, především s okolními „replikami“ korespondenčního dialogu. Některé (obvykle v čase bezprostředně po sobě následující) dopisy, ev. skupina

dopisů vytvářejí v rámci celkového diskurzu zvlášť soudržné sekvence s vysokým stupněm návaznosti, koherence. V dopisech můžeme odkazovat nejen k dalším dopisům, ale i k osobním rozhovorům, telefonátům, odvolávat se na jednání s dalšími osobami apod.; celkově jde tedy o velmi složitý, mnohovrstevný, klikatě vnitřně „proodkazovaný“ komunikační kontext.

Dopis ovšem není pouze textem a kontextem, ale často i metatextem; v rámci korespondenčního dialogu nezřídka vedeme i metadialog. Autor dopisu někdy komentuje svůj vlastní přístup ke korespondenci, vlastní styl psaní dopisů, ale i dopisy partnerovy a partnerovo chování v dopisové komunikaci; cituje, kritizuje, ale případně i ironizuje, paroduje partnerovy dopisy nebo jejich části, konkrétní výroky, výrazy; ve svém vlastním dopise někdy k určitému vyjádření vzápětí připojuje metatextovou (metajazykovou, metařečovou) pasáž, kde charakterizuje použité výrazy, omlouvá se za ně apod. V dnešní době už píšeme dopisy jen výjimečně (a spíše dopisy úřední, oficiální než soukromé); dříve však měly dopisy ve společenské komunikaci rozhodně závažnější postavení. A právě v dřívějších staletích, ale ještě i desetiletích se tématem dopisů mnohdy stávaly dopisy samy; metatextová dimenze tu bývala velice rozvinutá (někdy až hypertroficky: celé dopisy byly např. vyplněny výčitkami, že partner píše málo, zřídka, že jeho dopisy jsou příliš krátké, nejsou dost srdečné nebo vřelé); psaly se dopisy o dopisech, konalo se psaní dopisů o psaní dopisů, korespondence o korespondenci.

Dopis sám, text jednotlivého dopisu je však rámcovým, integračním kontextem pro dialog, který se obvykle odehrává uvnitř dopisu. Většina dopisů je prostoupena silnou vnitřní dialogičností, jež je způsobena výraznou projekcí autora, ale i adresáta do textu. Nositeli této projekce jsou různé fatické signály a kontaktní prostředky – hlavně různé typy otázek a výzev, drobných výrazů upozornovacích, ověřovacích (*vid', víš, no vidíš*), dále různé prostředky hodnotící, emfatické, výrazy pochybností aj. Někdy je tato dialogická dimenze v dopisech poměrně nevýrazná; v dopisech konfliktních, vzrušených, emocionálně exponovaných je však velmi markantní a nápadná. Dopis se tedy pohybuje na ose mezi dialogem a monologem. Do popředí vystupují úvahy o vzájemném vztahu pisatele/pisatelky a adresáta/adresátky, ale samozřejmě i úvahy v rámci dialogu „mezi já a já“, „mezi sebou a mnou“ (jak o tom psala M. Šimková, 1996).

J. Mukařovský (1941) vymezuje tři hlavní typy dialogu: osobní (založený na polaritě já–ty), situační čili předmětný (výrazně vztažený k aktuální situaci) a konverzační. Dopis je možná – jak se někdy

uvádí – dialog „latentní“, „imitovaný“ nebo „stylizovaný“, ale přesto se v něm ideálně kombinují všechny Mukařovského typu: v různých proporcích je zastoupena dimenze osobní (subjektivita i adresnost), situační i konverzační. Dopisy veřejné (zejména ty pracovní, úřední, obchodní) se vztahují k nejrůznějším profesionálním situacím a podle toho vykazují velké množství dílčích typů a žánrů; u soukromých by možná jakžtakž obstálo hrubé situační dělení na rodinné, přátelské a právě milostné.

Ze všeho, co tu bylo zatím uvedeno, zřetelně vyvstává stylová různorodost dopisů – a to i těch milostných. Pokud jde o funkci, kterou tyto dopisy plní (srov. typologii R. Jakobsona, 1995): jistě není úplně v pozadí funkce informační (adresáti/ky často touží po informacích o milované osobě). Ale v souvislosti s dominantními vlastnostmi dopisů, kterými jsou adresnost a dialogičnost, se tu prosazuje především funkce apelová (snaha zapůsobit na adresáta/ku, získat ho/ji, ovlivnit, přesvědčit), a v nedílné jednotě s ní funkce kontaktní: úsilí o navázání a především udržování kontaktu, o rozvíjení vzájemného vztahu. A. Kalkowska (1993) ve studii o pragmatice dopisů pokládá za jejich hlavní znak vedle dialogičnosti „konwersacyjność“, milostná konverzace je ovšem konverzací *sui generis*. Přirozeným protějškem těchto funkcí je v milostném korespondenčním dialogu funkce expresivní: pisatel/ka milostného dopisu má obvykle velkou potřebu sebevyjádření, vytváření určitého obrazu sebe sama/samé, prezentace svých postojů a nálad, vyznávání svých citů. U dopisů psaných umělci, literáty, osobami verbálně zdatnými musíme zajisté počítat i s funkcí estetickou, jejich listy mají estetickou hodnotu. A už zde bylo řečeno, že ani funkce metajazyková není nijak zanedbatelná, zejména rozšíříme-li její chápání i na funkci metatextovou a metakomunikační: pisatelé a pisatelky velmi často komentují jak vlastní proces psaní dopisu (co, proč a jak píšou), tak celý proces vzájemné korespondence a jeho jednotlivé charakteristiky, tj. i to, kdy, jak často jim píše partner/ka, co, jak a o čem píše, zda píše dostatečně dlouhé a informativní dopisy, atd.

Na různorodém, „polymorfním“ stylu milostných dopisů má svůj podíl i neurčitá a proměnlivá kategorie teploty (srov. opět Kalkowska, c.d.). Náznak, zmínku této badatelky si lze vyložit tak, že teplota chladného, lhostejného, formálního dopisu je nízká, kdežto vysokou teploturu může mít dopis nabitý emocemi negativními (často i dramatickými – u vášnivých výhrůžek atd.), ale hlavně pozitivními. Milostné dopisy jsou jistě převážně neformální (snad až na počátky korespondence s jednotlivými adresátkami), ale pohybují se dosti nevyzpytatelně mezi polohou

pozitivní (věrlá, důvěrná, až třešřivě zamilovaná vyznání) a negativní, chladnou, uraženou, někdy i ironickou. Souvisí to jistě s celou povahou této superprivátní situace i s vývojem milostných vztahů.¹ Temperatura je kategorie těžko měřitelná (souvisí s expresivní funkcí), ale přece jen: mezi její nositele patří výrazy emocionálně zabarvené, postojové a hodnotící, prostředky modální a kontaktové: oslovení, pozdravy, tykání/vykání; otázky, výzvy, zvolání; prostředky mluvené syntaxe jako elipsy, apoziopce aj.

A se zmínkou o mluvené syntaxi se v závěru tohoto obecného úvodu vrátíme k určující vlastnosti dopisů, která tu byla explicitně zmíněna hned na začátku: dopisy jsou texty psané. Je ale jejich pozice na ose psanost – mluvenost opravdu tak jednoznačná? Vraťme se ještě jednou k Anně Kalkowské, která jako součást pragmatiky dopisů – vedle jejich aspektů dialogických a konverzačních – uvádí ještě třetí podstatný rys, a sice „kolokviálnost“. Tu je asi třeba v podmínkách každého národního jazyka vykládat různě, a i v našem prostředí asi nejen jako nespisovnost, ale spíše jako neformálnost a jako mluvenost, která nepochybně čím dál výrazněji ovlivňuje podobu psaných dopisů, ještě více mailů nebo „esemesek“. Týká se to korespondence soukromé, a vliv mluvených konverzačních dialogů nepochybně stále více zasahuje i dopisy milostné.

Zde vstupuje zároveň do hry další výrazná pragmatická dimenze, totiž zdvořilost (srov. např. Brown – Levinson, 1987; Leech, 1993), a spolu s ní aspekt vývojový. V dřívějších dobách (řekněme např. před sto a více lety) byly i soukromé a milostné listy psány v souladu s diktátem dobových zdvořilostních norem a konvencí: i mladí lidé ve vzájemném korespondenčním styku používali formule typu *Velevážená slečno, dovolte mi... pokládal bych si za čest... Vám oddaný...* Někdy trvalo i několik let, než se mladý muž odvážil přejít k důvěrnému oslovení, např. *Milovaná Máničko...* Nezbytné bylo psát dopisy spisovně, pečlivě stylizovat, usilovat o vysoký styl. V dnešní době už ale opravdu zvítězilo u soukromých dopisů (milostné nevyjímaje) vyjadřování nehledané, neformální; a tady je třeba počítat i s větší či menší mírou kolokviálnosti, která už rozhodně není projevem nezdořilosti. Týká se to zmíněných prostředků mluvené syntaxe, ale i hláskosloví a tvarosloví hovorové, případně i obecné češtiny; a především lexika (expresivního, někdy i slangového) a oblíbených frazémů.

1 Místo „temperatury“ by samozřejmě bylo možno použít úplně jinou terminologii, např. jako Saicová Římalová, 2005, komunikační strategie, stylizaci a sebestylizaci textových subjektů atd.

V dopisech umělců a lidí suverénně vládnoucích jazykem (v našem případě češtinou) je někdy přirozené, uvolněné, kolokvializované vyjadřování záměrem; něco jiného jsou milostné dopisy současných mladých lidí, u kterých může být převažující mluvenost a nespisovnost nezáměrná, může to být projev neumělosti a nedostatečného povědomí o rozvrstvení češtiny a o vztazích mezi psaností a mluveností.

2. Dopis a metatext (metakomunikace): „psaní o psaní“

Zastavme se nejprve u toho, co mají různé listy, které lze považovat za dopisy milostné, společného. Je to už zmíněné „psaní o psaní“ – zejména časté vyčítky partnerovi, že nepíše dost často, že hned neodpovídá, nebo že píše dopisy příliš krátké a lakonické; a konstatování asymetrického charakteru korespondenčního styku, tj. toho, že pisatel sám píše častěji, píše dopisy delší, apod. To je ovšem jenom společné téma – jeho vyjadřování může být spojeno s nestejnými postoji, city, „teperaturou“. Velmi upřímně – a opakovaně – píše na toto téma zamilovaná Jarmila Mayerová; adresátem jejích dopisů je Jaroslav Hašek, pisatelka je jeho budoucí žena:

Co jsem Ti udělala, že mi už nechceš psát, miláčku? Už je to zase týden, co jsem Ti poslala psaní, jen v sobotu jsem ještě od Tebe dostala korespondenční lístek a psaní žádné a žádné (...) neměla bych Ti vlastně psát, pokud něco od Tebe nepřijde, ale já tě mám radši než Ty mě a nevydržím tak dlouho nic nenapsat (...) Kdybych já byla věděla, že Tebe takhle budu prosit o psaní? Kdybys věděl, jak se mi takové věci těžko píší (...) já vím, že Ti píší dost nespravedlivě, ale víš, Ty to zasloužíš, protože jsi takový sobec, sám bys chtěl psaní každý den a mne necháš čekat a čekat a čekat...

Tvoje psaní jsem dostala dnes dopoledne a hned jsem Ti napsala odpověď dlouhanánskou a teď píšu druhé. Uznáš sám, že tohle nejsou žádná „psaníčka“, vid' miláčku? Napiš, máš-li radost, že Ti toho tolik píšu.

(Milostný listář, 1986)

Jiný pisatel, Karel Havlíček, v dopise své přítelkyni a téměř nevěště Fany Weidenhofferové také vyčítá, že mu nepíše dost často. Činí to ale bez výrazných projevů citové angažovanosti, rozhodně s nižší „teperaturou“, spíše se shovívavou ironií a zároveň pedantsky – přesně vyčísluje

své partnerce délku intervalů mezi jejími dopisy. Na rozdíl od dopisů Mayerové Haškovi bychom u Havlíčka asi měli sklon nepovažovat jeho text za dopis milostný:

Divil jsem se Její kupodivu velké chytrosti, moje milá Fany! Jak se umí chytře a čiperně vymluvit a ještě k tomu všechno na mne ubohého svést, jako bych já byl jedinou příčinou, že mi tak dávno nepsala. Musím jí ale dokázat, že tomu tak není, nebo v té věci se nedá tak lehce šidit; všechny její psaní mám zde.

První bylo 8. dubna: budeme tedy počítat a uvidíme, že tomu není tak, jak se uvolila, nebo 22, 18, 25 dní není ještě čtrnáct, a když mi někdy z dobré vůle dříve psala, to se nemělo tak počítat, to je velká skoupost.

Druhé... 18. dubna tedy za 10 dní

Třetí... 10. května tedy za 22 dní

Čtvrté... 28. května tedy za 18 dní

Páté... 5. června tedy za 8 dní

Šesté... 30. června tedy za 25!!!, pravím pětadvacet dní.

(K. Havlíček Borovský, Dílo I., 1986, s. 401)

(K Havlíčkovu „onkání“ v tomto dopise se vrátíme níže.)

Na podobné téma psal o osmdesát let později Karel Čapek jedné ze svých korespondenčních partnerek, Věře Hružové – jde ovšem o druhou stranu téže mince, Čapek nevyčítá, ale sám zdůvodňuje, proč dlouho nepsal. Opět ironicky, tentokrát ale s notnou dávkou sebeironie. Jeho dopisy Věře byly většinou humorné a zlehčující, tento tón si lze vysvětlit jako sebeobranný, jako snahu předstírat, že vztah k Věře pro Čapka představuje pouze nezávazný flirt; dopisy pozdější však nezvratně prokážou, že pro něj tato partnerka znamenala mnohem víc:

Milá Věro,

zdá se mi, že jsem poněkud déle nepsal. Mám na to vícero výmluv: zajímavé je, že jsou vesměs pravdivé. Tak např. 1. Jak vidíte svým detektivním bystrozrakem, píšu dnes na novém papíře; tj. došly mi dopisní papíry a trvalo dobrých pět dnů, než jsem se fyzicky dostal k tomu koupit si nové; dobrá výmluva, že? 2. Stonal jsem dosti vydatně; kašlal jsem a kašlu dosud velmi energicky na vše a pár dní jsem dokonce ležel. Dobré, co? 3. Měl jsem báječné množství pracovních restů, mezi nimiž jsem se ploužil. 4. Hořela mi špatně kamna. 5. Vy jste mně také dlouho nepsala. ...

(K. Čapek, Korespondence I., 1993, s. 135)

A jindy pak sám vyčítá Věře, že mu toho píše málo: ... *psaní, jež je obyčejně, Vy ohavnice, psáno velmi roztaženými řádky a ne tak poctivě a hustě, jako píšu já...* (Tamtéž, s. 158.)

Ještě jednou stejné téma – ale opět jiná situace, jiný vztah, odlišný tón a odlišná temperatura dopisu. Pisatelem byl Václav Havel a adresátkou jeho žena Olga.

Určitě uznáš, že ta jedna stránčička za šest neděl je skutečně trochu málo. Pořád si zřejmě neuvědomuješ, jaký význam tu pro člověka dopisy z domova mají. Vždyť čím víc a podrobněji mi o sobě napíšeš, tím víc jsem v duchu venku, s Tebou, v tom našem normálním světě – a tím míň musím být tady! Takhle ovšem ten „náš svět“ pro mne zůstává jen nějakým oblakem mlhy, za nímž si představuji něco, co se třeba docela míjí se skutečností. Obdivuji všechno, co v době mého zavření děláš – jen v tomhle bodě by ses měla zlepšit. Nesmíš brát ty dopisy mně jako nějakou osudovou povinnost, ale prostě jako zábavu – vezmi si do pracovny sklenku vína a tluč do stroje o všem možném, co Tě napadne, cos prožila atd. Jakákoliv konkrétní – zdánlivě třeba i docela nicotná – informace má pro mne význam. Jestli mi zbyde místo, napíšu namátkový seznam otázek, který Ti snad v tvém psaní pomůže. (V. Havel, Dopisy Olze, 1990, s. 83)

Jak je známo, V. Havel psal své dopisy Olze z vězení; šlo tedy o mimořádnou, existenciálně naléhavou situaci, kdy frekvence a rozsah dopisů nabývají významu s běžnými podmínkami nesrovnatelného. Jako dominantu jeho dopisu se uplatňuje funkce apelová, od manželky však žádá, aby její dopisy plnily především funkci informační a kontaktovou. Také zde – jako výše u Karla Havlíčka – máme pocit určité intelektuální nadřazenosti mužského partnera a jistého pedantismu (*napíšu Ti seznam otázek...*), nikoli příliš vysoké teploty. Dále se zde v souvislosti s naším ústředním tématem nabízí otázka: co vlastně považovat za dopisy milostné? Patří k nim i dopisy manželské, korespondence dlouholetých partnerů, která odráží stabilizovaný vztah bez citových výkyvů, bez potřeby emocionálních apelů nebo sebe-předvádění? Na hřbitově jsme nedávno na jednom z náhrobních kamenů zahlédli nápis, který nechal umístit manžel na hrob své ženy, jež zesnula v pozeňnaném vysokém věku: „*Tys byla mým nebem, mým celým světem...*“ Je nezbytnou rekvizitou milostného dopisu podobná citová exaltovanost, přepjatá, nepřírozeně působící romantika – anebo budeme k milostným dopisům počítat i korespondenci odrážející dlouhodobé soužití, která se ve výrazu obejde bez podobných patetických hyperbol? (A pouze na okraj

zde poznamenejme, že uvedený dopis V. Havla je skutečně dopisem osobním, v širším pojetí i milostným, jehož adresátkou je opravdu Olga Havlová; u většiny Havlových dopisů z vězení byla však spíše zástupnou adresátkou, na jejíž adresu směly přicházet dopisy určené ve skutečnosti spíše širšímu okruhu Havlových intelektuálních přátel, v čele s jeho bratrem Ivanem. Byly to dopisy obsahující Havlovy filozoficko-politicko-kulturologické úvahy.)

Zůstaňme ještě okamžik u stejného, ale rozdílně výrazově zpracovávaného tématu – u partnerských výčitek „Proč mi (tak dlouho, resp. více, podrobněji) nepíšeš?“ a u reakcí na tyto výčitky, u omlouvání, vyloučování, zdůvodňování. Také přítelkyně Jana Nerudy Anna Holinová mu často vyčítala, že mu „nestojí za odpověď“, nebo že ji odbývá stručnými dopisy. Neruda reagoval na tato obvinění popuzeně, ironicky až cynicky, jako např. v tomto dopise:

Bude-li tento list dlouhý, to nevím. Vyměřil jsem pro Vás čtvrt hodiny času (tolik jste jistě ani neočekávala), a co se dá za ten čas napsat, to bude. Čtvrt hodiny!

Tentýž dopis pak končí:

Čtvrthodina již Vašemu odběhla

Nerudovi.

(J. Neruda, Dopisy I., 1963)

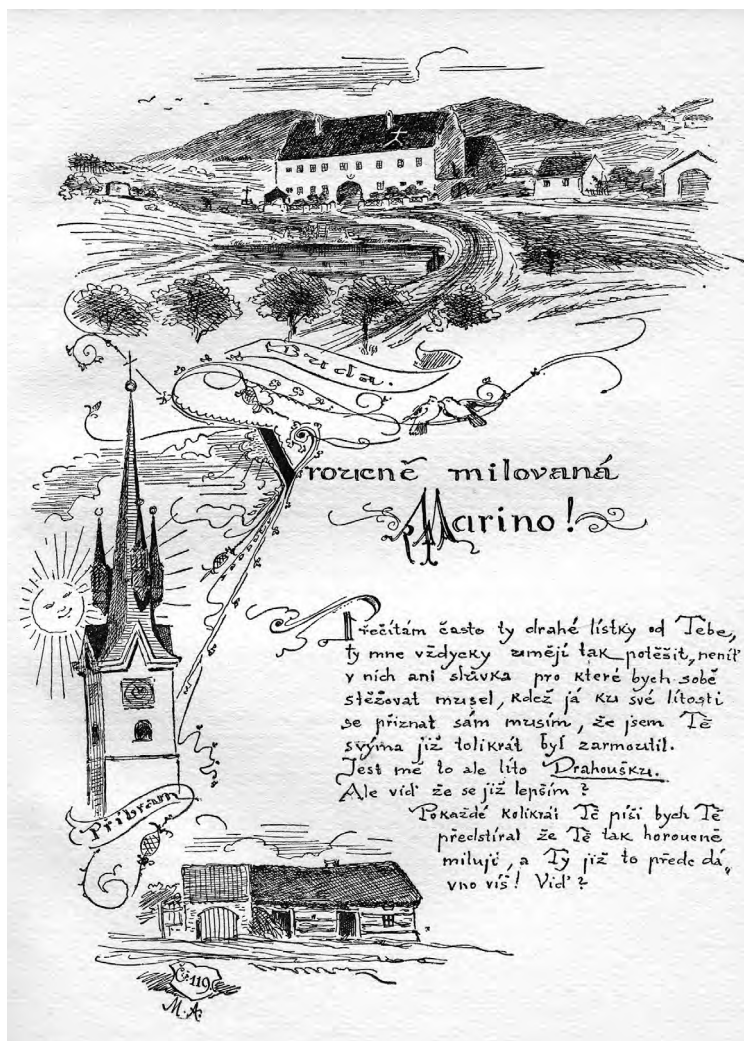
3. Milostné dopisy M. Alše, J. Nerudy, K. Čapka

Společné téma charakteristické pro žánr milostného dopisu, tj. meta-textové a metakomunikační „psaní o psaní“, jsme tu zatím předváděli na výměně listů mezi dvojicemi Karel Havlíček – Fany Weidenhofferová, Jan Neruda – Anna Holinová, Jarmila Mayerová – Jaroslav Hašek, Karel Čapek – Věra Hružová a Václav Havel – Olga Havlová. Ke dvěma z protagonistů těchto korespondenčních výměn se teď ještě vrátíme v další části studie, v níž se budeme třem českým umělcům a autorům milostné korespondence věnovat monograficky.

3.1 Nahlédněme nejprve do 94 milostných dopisů,² které napsal emblematický malíř českého národa Mikoláš Aleš (1852–1913)

2 *Alšovy listy milostné* (1941); na ukázky zde odkazujeme datem a číslem stránky.

v období před sňatkem, v letech 1876–1879, své budoucí ženě Marině Kailové. (Obrázek č. 1.) Tyto dopisy by asi bylo možno pokládat za prototyp milostných listů – zejména v počáteční fázi korespondence jsou to dopisy lyrické, romantické a poetické, psané vzletným vysokým

Obr. 1: Alšovy listy milostné. List ze 14. 9. 1877 „Vroucně milovaná Marino!“

stylem, vyjadřující adorační, zbožňující vztah k adresátce. Například ve svém prvním dopise (s. 12) Aleš Marínu přirovnává k *družné vlaštovičce, nesoucí zvěst jara* (dopis je psán 16. listopadu!), jeho duši *rozvlnila blahými tóny*; zbožně k ní vzhlíží: *ó, buďte mi hvězdou v tmách tohoto světa*; a zároveň se zavazuje, dává zcela do služeb lásky; chce být vazalem své *drahé, vroucně milované*, tak jak to bývalo obvyklé v starší milostné poezii.

Také ve svém druhém dopise z 23. listopadu 1876 (s. 13–15) Aleš Marínu zbožně uctívá – ale toto vzletné vyjadřování kombinuje i s tónem upřímným až důvěrně osobním. Takto dopis začíná a končí: *Předrahá, zbožňovaná Marino! – Líbaje Vás, ostávám Vás upřímný Mikoláš Aleš*. Dopis se zajímavě pohybuje mezi polohami psanosti a mluvenosti: Aleš například oceňuje na své milé její *prostě něžnou náladu, vřelý srdečný cit, jakýmž jste mne okouznila, když jste se mnou ústně mluvila*. Marina se mu obtiskla do slov a vět v dopise, který nahradil její slova a věty ústně pronesené:

Čtu-li list Váš, není mi jinak, než jak bych při Vás stál, a každá řádka, každé slovo, jež jste, Drahá, papíru svěčila, zní mi tak jasně, jak by je pronesly krásní rtové Vaši. Jaký tedy div, že list Váš jediným mým čtením; všecko jiné, co čísti začnu, zdá se mi prázdné, chladné, lživé...

Aleš používá k charakteristice jejich vzájemné lásky tradičního motivu milostné poezie, *srdce*. Láska má pro něj nadpozemskou sílu, je *věčná* (tuto věčnost podtrhl dvěma vykřičníky):

Já neznám větší pýchy nežli té. Že srdce Vaše přilnulo k srdci mému oním poutem lásky nejčistší, nerozlučné, a i mně se zdá, že zesnulá matka má (...) žehná lásce naší oním úsměvem, jakýmž se blažení duchové usmívají, vidí-li, že zde na zemi v tom světě „klamných snův a zápasů“ dvě srdce v jeden harmonický souzvuk lásky splynula. Ó, uchovějme poměr ten v původní síle a kráse, aby budoucnost spojila nás tím pevněji – na věky!!

Ve vývoji vzájemného vztahu je pozoruhodný Alšův dopis ze 7. prosince 1876 (s. 15–17), dopis, v němž odpovídá na Marinino blahopřání k svátku (6. 12. Mikuláš) a v němž přeje k jejímu svátku (8. 12. Marie). Z formálního hlediska je zajímavé, že Aleš přechází na tykání, resp. v dopise při oslovování Mariny střídá vykání a tykání. Tato proměna

sociální deixe z pragmatického hlediska znamená střídání dvojí polohy: (1) adorační, idealizující a (2) důvěrné, až intimní.

První poloha je typická pro horní polovinu dopisu, druhá pro dolní část dopisu. Obě polohy jsou propojeny lyrickými obrazy romantické poezie. Důvěrná poloha je spojena s přechodem od slovního, verbálního vyjádření lásky k touze po tělesném kontaktu nebo dokonce po neverbálním mlčení:

Dnes přál bych si raděj u Vás býti; každé slovo je mi prázdné a nevýznamné k vyslovení citův mých. Myslím, že kdybych Vás mohl držet za ruce a mohl Vám v ty oči Vaše hleděti, jimiž hledím Vám v tu krásnou duši Vaši, kde se mi nový svět pln netušených snů otvírá, myslím, že kdybych tak u Vás stál, že bych Vám mlčením více mohl k svátku přáti, než sebe delším listem. Však nezbývá mi, bohužel, než tato cesta. Místo všech slov podávám Vám srdce své.

Čili: dopisování je jen náhražka za přímý, osobní, fyzický kontakt. Dopis pokračuje, Aleš přechází při zachování adorační polohy a lyrické metaforiky k tykání:

Ó, přijmi jej, drahá Marino, co jediný můj dar k svátku Tvému... Bůh Tě dobrou i slíčnou učinil a vložil v duši Tvou něžné símě lásky; on zachovej Tě – ó růže má – v plné kráse a jarosti i nadále, neb jen tak možno doufati ve vyplnění onoho největšího posledního přání, které zatím dříme v různých snech lásky a bojí se před časem procitnouti, aby zlý dech mrazivého větru, jaký v světě vane, již napřed nezahubil něžné žití jeho, dokud časem nezmohutní na smělého orla, jenž i vichrům na vzdor v oblačnou výš se vznese.

A závěr dopisu? Aleš tu koncentruje srdečnost, slib věrnosti na věky, konvenční pozdrav S Bohem! a polibek spojený už s tykáním: *Srdečně Tě líbá Tvůj věrný na věky Mik. Aleš. S Bohem!*

Po tomto upozornění na vykání, tykání a přechody mezi nimi v českých milostných dopisech se vraťme ještě k onkání, které jsme zaznamenali už výše v dopise K. Havlíčka Fany a uvidíme ještě níže, v jednom z listů Jana Nerudy Anně. Ve všech těchto případech muži – významní čeští intelektuálové a umělci – volí tuto polohu jako důvěrný a jaksí laškovně shovívavý přístup k partnerkám. Zároveň se zde s M. Alšem ještě

na okamžik vracíme k výčitkám a stížnostem na příliš stručná psaní, které jsme tu už probrali v části 2:

Mařenko, Ona mne šidí, v Jejích psaních je čím dále o jednu stránku popsanou méně. Nezazlila mně, připomínat' Jí to jenom upřímný Mikoláš.

(14. 12. 1876, s. 19)

Rozpustile, mírně ironicky a humorně Aleš odpověděl i na dopis, v němž mu Marina vypisovala, co všechno už umí vařit (kávu, flíčkovou polévku, maso na cibuli, knedlíky a zelí, hrachovou polévku, k večeři ohřívané knedlíky s vejci). Svě *kuchařičce* vtípně vytknul, že by bylo lépe, kdyby dělala menší flíčky do polívky a psala mu raději větší psaníčka (17. 4. 1878, s. 114). Za podobné, i když velmi jemně formulované výčitky se Aleš obvykle vzápětí omlouvá. Význam Marininých dopisů, funkci dopisování a hodnotu dopisu jako předmětu (včetně obálky) definuje až fetišisticky:

... i Tvá řádka jediná největší je na světě útěchou, takže ani obálku ze psaní Tvého, na které jest písmo drahé ruky Tvé, zničití si nedovolím, ale co poklad zároveň se psaním na srdci nosím, poněvadž nemám pro skvosty tyto místa lepšího...

(19. 12. 1876, s. 20)

Na Alšových dopisech lze ukázat i to, co někdy zdánlivě oslabuje milostný charakter dopisu, ale zároveň prohlubuje osobní vztah partnerů. Pisatelé (v dřívějších dobách přirozeně většinou muži) v dopisech spojují své sny, touhy, cíle, záměry osobní (milostné) se svými cíli a záměry profesionálními, uměleckými. Aleš jako novoromantik vnímal umění v jakési rovině transcendentní, věčné, nadčasové; a zbožňovaná dívka se postupně stávala jeho Múzou, inspirátorkou:

Co dělám, ptáte se? Pracuji pilně, neboť vzpomínka na Vás, jež mne jak strážný génius stále obletuje, pohání mne vpřed.

(23. 11. 1876, s. 14)

Alšovo odhodlání vyjádřené heslem *Chci věnovati veškeré síly své umění, vlasti a Tobě!* (dopis z 9. 6. 1877, s. 49) obsahuje navíc dobově příznačnou motivaci vlasteneckou. Spojení privátní intimity a umělecké tvorby tu má ovšem ještě jeden prozaický aspekt: Alšův umělecký úspěch, to, že bude moci Marinu svou malířskou činností uživit, bylo

přímo podmínkou jejich sňatku. Proto je i toto téma v milostných dopisech výrazně exponováno:

Právě jsem dokončil poslední svůj obraz a rád bych se pustil do provádění oněch velkých dalekosáhlých plánů a obsažných myšlenek, jejichž uskutečnění má být programem mého uměleckého života a má mi zároveň získati tolik hmotných prostředkův a tolik cti a dobrého jména, bych mohl přikročiti i k vyplnění tužeb lásky naší. Drahá, jak rád bych i v těchto svých čistě uměleckých záležitostech vedl s Tebou rozhovory, jak rád bych Tebe bral si na radu, neb věci jsou, jež duše umělcova vytvoří, které nemůže posouditi než cítící, milující srdce ženy. (8. 1. 1877, s. 25)

A ještě jeden dopis, kde láska a umění jedno jsou:

Miláčku duše mé! Co by mně byly platny veškery vlohy mé, touha po velkém cíli, kdybych neměl lásky Tvé, která mne naučila teprve umění si vážit, jež jsem dřív bez ní ceniti neuměl, bylat' duše má jako pole, v němž koukol nasetý; tebe mně dal Bůh za veškerou rodinu, kterou jsem již dávno pochoval, náhradou, a proto vím, jak mám vážit sobě srděčka Tvého, kteréž bych za celý svět nedal proto, že bych již v něm takovou druhou upřímnou a dobrou Marinu nikdy nenašel (...) Teď se připravuji k velkému obrazu z války husitské, tj. mně nejzamilovanější pole z naší historie, poněvadž jest toto nejslavnější doba její. Začnu kreslit tou červenou, tou pravou Tebou požehnanou tužkou... (10. 2. 1877, s. 28)

Další emocionální poloha milostných listů, tónina žárlivosti, kterou později zachytíme v dopisech K. Čapka, je u Alše obsažena pouze v jemném náznaku – např. v naposledy citovaném dopise, který začíná oslovením *Moje dobrá, nejupřímnější Marino!*, se Aleš rozepisuje o Marinině účasti na masopustních tanečních zábavách:

Příliš Tě miluji, příliš Ti věřím, Předrahá, než aby stín nedůvěry a malicherného žehráni mé srdce trýznily, vím, že má Marina mě i v šumném reji bálového víru vzpomene a proto slůvek milostných, jež ten neb onen tanečník Ti v tanci zašeptne, se nelekám. Vid', že se nemýlím, můj Drahoušku?! (10. 2. 1877, s. 27)

U dopisů předního českého výtvarníka se musíme aspoň zmínit o tom, že se s adresátkou nedorozumívá pouze verbálně – přirozenou součástí

některých dopisů je i složka neverbální, tj. Alšovy kresby. Například celkem standardní závěr jednoho dopisu, který akcentuje motiv setkání obou milenců, je ozvláštněn obrázkem dvou zamilovaných holoubků.

Uzavírám psaní, ale věř, Drahoušku, že nevím, zdali jsem něco nezapomněl. Sbohem, touho srdce mého, na brzké shledání! Tvůj navěky věrný Mikoláš Aleš. Na shledanou. (Před 1. májem 1877, s. 40)

Do jiného dopisu (16. 5. 1877, s. 46) zase nakreslil výjev, jak spolu sedí na stráni Svaté Hory u rybníčka, u něhož paralelně k dvojici milenců sedí dvě žabky a patrně si také vyznávají lásku. Ke smyslu této paralely se vztahuje i Alšova věta z obrázku *Rozumí tomu Marina?* Opět jiný dopis (1. 10. 1877, s. 76) pak zakončil dvojverším: *Důvěra Tvá rovná-li se mojí, / vzdálenost ni čas nás nerozdvojí.* A připojil dvě spojená srdíčka.

Výše jsme zmiňovali rovněž kolokviálnost soukromých a milostných dopisů. Také na některých důvěrných dopisech Alšových lze pozorovat, že jim silná emocionálnost dává charakter blízký mluvenému projevu: pisatel přeskakuje z jednoho tématu na druhé, dopis má místy podobu expresivních výkřiků, obsahuje i nespisovné prvky (a příznačně opět onkání):

Bože, to se těším na Tebe, Miláčku, inu vždyť vidíš, jak pší také roztržitě jako Ty. Ale, Miláčku, hled', abys tam na tu Sv. Horu přišla samotna. Tak sedím nad tím psaním a tak nejasno mám v hlavě, nevím ani, co bych Ti ještě říci chtěl. Já se těším a Ty také! Že jsem se ani dosti málo nezmylil? Viděla? Pana Sochovskýho ale nezapomněla pozdravovat! No, to si toho napovídáme zase jednou... (Před 1. májem 1877, s. 39)

Tady jsme už daleko od onoho vzletného poetického stylu.

Na závěr pasáže o Alšových dopisech Marině už připojíme jen pár ukázek toho, co je pro milostné dopisy patrně nejpříznačnější: vysoké emocionální teploty. Dopis ze 13. 5. 1877 (s. 40) obsahuje opět milostnou kresbičku (probodené srdce a kotva) a oslovení *Má vroucně milovaná Dušínko!* Úvodní věty dopisu znějí: *Odcházím tak potěšen a uspokojen odsud, Marino, že musím Ti ještě dnes své city najevo dáti – co ale mohu Ti více říci, než že jsem nevýslovně šťastným, nevýslovně!* Dále se ještě mluví např. o čisté, neposkvrněné lásce, sladké touze... A v dalším dopise (16. 5. 1877, s. 45) je umělcova zamilovanost a touha

vystupňována na maximum: *Jsem tak roztoužen po Tobě, milá, jako snad dosud nikdy! Co však to povídám, vždyť pro Tebe jenom žiji, jenom pro Tebe! Milá, drahá Marino, již Tě líbám v duchu na modrá očka, na vlásky – na ústečka korálová...*

Alšovo roztoužení znamená citové zjihnutí, až nemožné zjemnění, jež se projevuje častým užíváním deminutiv, oslovováním nebo označováním Mariny: *Miláček, Milánek, Drahoušek, Maroušek, Drahá, Předrahá, Dušinka, drahá Marina; Nejdražší jediná moje Marino, Má jediná Myšlenko!* Intimní podoba Alšova podpisu je *Mikeš*.

I dopisy, kde umělec vážně formuluje svůj úkol, své poslání (*Chci býti kámen základní v budově posvátné umění českého – nechť si třeba jen písek drobný*; 5. 7. 1877, s. 54) mají v průběhu času stále více ráz důvěrně a vřele milostný:

Ke konci vždy přijde jeden na polibky, vid' Je to divný pocit, krásný, pomním-li, jak se tvář moje dotýkala Tvých růžových a jak jsem ve vřelých polibcích se rtů Tvých rozkoš sál. Jak bych tě dnes ještě vřeleji zulíbat chtěl, bych vysál Tvou duši, to srdce Tvé milované, toužené. (...) Tak mě to nedolatelnou mocí k Tobě táhne, jest to cit, dar Boží, příroda a vše dohromady.

(5. 7. 1877, s. 55)

A ještě snad závěr jednoho z nejpřímnějších a nejvíce roztoužených listů:

Já se těším nesmírně. (...) Já se na Tebe tak těším, že když pomyslím, že za pár dnů Tě vidět již budu, tak se mně chce srdce radostí a touhou rozskočit. Ó, přijď ke svému Mikolášovi, má předrahá, zlatá, dobrá dušinko, neboť již mru po Tobě!!! Ó, buď zdráva, vroucně Tebe líbá Tvůj navěky věrný a bez tebe žítí nemohoucí Mikoláš.

(16. 5. 1878, s. 119)

3.2 Mikoláš Aleš psal všechny své listy jediné adresátce, v průběhu pouhých tří let; přesto snad bylo zřejmé, že se proměňovaly jejich obsahové a pragmatické akcenty, jejich styl i „temperatura“. Ještě rozmanitější odstíněnost milostných dopisů můžeme pozorovat tam, kde autor píše též adresátce dlouhou dobu (a vzájemný vztah doznává za tu dobu podstatných změn), nebo kde lze porovnat, jak týž autor píše různým adresátkám. Spišovatel Jan Neruda (1834–1891) psal své „věčné nevěstě“ Anně Holinové více než deset let. (Srov. o tom už Hoffmannová, 1993, 1993–94.) V prvním

období mladistvé skepse a cynismu (1853–58) Anniny dopisy sžíravě ironizoval, parodoval konvenční projevy její lásky a její výčitky (např. že jí píše málo a krátce). Permanentně partnerku trestal za to, že temperatura jejích dopisů je vyšší než jeho. Nešťastnou Annu uvedl např. do rozpaků tím, že ji vypeskoval za její neúnosně konvenční chování – za to, že si dovolila blahopřát mu k narozeninám:

Ta satira ve Vašem listu, totiž přání k mým narozeninám, se mne nemile dotkla. Pamatuju se, že jsem nesčíslněkrát před Vašností mluvil o zbytečnosti všelikých přání podobných a že jsem se vynasnažoval, abych slova svá také odůvodnil. Že Vy, vážená slečno, přece přejete, je posměch, kterého nezasluhuju, je důkaz, jak liše působí slova má...³

Vytvářel tak konfliktní situace a nutil Annu k obranným a sebezáchranným reakcím, kterým se nelze divit:

Že Vy mé přání za posměch držet aneb že z toho soudit budete, jak si vaše slova pamatuju, jsem si nepomyslela. Věřte, že jsem při psaní toho listu na posměch nejmíň myslela, a taky jsem skutečně nevěřila, že přání tak nenávidíte. Že nerad přejete, vím, že ale přání od jiného za urážku držíte, mně známý nebylo, a proto nejní můj provinění tak veliký, jak Vy ho děláte.

Na Anniných dopisech „nenechal nitku suchou“, káral ji za žárlivé „výčitky, výhrůžky a důmněnky“, stejně jako za chyby v češtině:

Večer jsem obdržel Váš roztomilý lístek. Věřu, že je duchaplnější nežli deset čísel Pražských novin. Nesmím ale dítě přechválit, aby se nepokazilo. Jak pěkně Vy umíte žertovat a jak uměle do 25 řádek 38 chyb vplést. Musil bych zde starý nářek znovu počít, totiž o tom, jak naše dívky, co se týká mateřského jazyka (stará fráží), nesmírně pokulhávají. (...) Že by nebylo příliš škoda, kdyby psaly listy své vždy německy, jest arci pravda, neboť jejich „myšlénky“ beztoho neznají jiných předmětů nežli zbytečnou lásku a režíi kuchynní.

Zdá se, že mně chceš dělat nějaké výčitky; prosím, toho nech. (...) Mezi námi nestálo nikdy a nestojí také posud žádná děvče jiné, víš to dobře, a přece mě

3 Ukázky vybrány z prvního svazku souborného vydání Nerudových dopisů, srov. Neruda, 1963, s. 11, 17, 27, 61, 63.

důmňenkami obtěžuješ. Také své známé výhrůžky rač nechat, již opakování její se mně hnusí. (...) „Já udělám sama konec všemu“ – je to fráze upřímně řečeno protivná, a žádám, abych nebyl pouhým dětinstvím takovým za blázna měn.

Podle toho, jak se v průběhu asi desetileté korespondence Jana Nerudy s Annou Holinovou mění oslovení adresátky, by se dal sledovat celý vývoj vztahu partnerů, od počátečních dopisů zdrženlivých a oficiálních (*Vážená slečno, Slečno Anno*) přes dopisy vřelé, laskavé a starostlivé (*Drahá Anno, Milá Anno*, ale i *Milý Anoušku, Milé děvčátko, Milé dítě, Holčinko, Děťátko*) až po závěrečné období, kdy se oba partneři odcizují, nastupuje chlad a lhostejnost (opět *Vážená slečno, Slečno Holinova*). Podobně jako proměny oslovení probíhá v těchto dopisech střídání formálního vykání, důvěrného tykání, ale i onkání.

Druhé období korespondence (1858–1862) se vyznačovalo vyrovnanou teplotou, trýznivý sarkasmus z Nerudových dopisů vymizel, jsou plné ohleduplného přátelství a laskavé shovívavosti; vykání z prvního období je nahrazeno laškovným onkáním: *Milý Anoušku! Neví ještě, půjde-li do divadla? Půjde-li, řekl mému poslu ano, nepůjde-li, ne. Může-li ale jít, tedy šel*. A opět odlišné je závěrečné období výměny dopisů, po r. 1862: opět vykání, tvrdost a krutost, až posléze spíše chlad a lhostejnost, teplota blízká nule.

S dopisy Anně lze srovnat Nerudovy dopisy Karolině Světlé – s vysokou teplotou, vášnivě a exaltovaně, ale zároveň stylizované jako součást korespondence mezi dvěma ambiciózními literáty. K ničemu takovému Nerudu nebohá Anna Holinová neinspirovala – toto je skutečně vysoký styl, plný hyperbol, gradací, opakovacích figur, který svou úroveň u tohoto mistra pera samozřejmě ještě překonává styl dopisů mistra štětce a palety Mikoláše Alše:

Ach, kdybys jen nebyla tak krásnou, Ty ani sama nevíš, jak jsi krásnou, Ty moje Světlá! Jen já Tě ocením, jen já Ti rozumím, já, ten zavržený, i od Tebe zavržený vyvrhel! Ale budu poslušným, odkopni mne, urazím-li Tě více jediným slovem, chci tenkrát poslušným býti – prosím, drahá, neopouštěj mne, od Tebe závisí, aby splynuly jednotlivé okamžiky v moře blaženosti, budu s málem spokojen. – Nezapomeň na mne, jsem-li toho hoden, klaním se Ti co ideálu, co první ženě, na níž jsem chybičky nepoznal. Tys mi vším, Tys jediným triumfem mého života! Na blahou shledanou v myšlenkách i v skutečnosti!

... má vášeň k Tobě se vytříbila, proměnila se v lásku svatou, čistou lásku (...)
Tato láska učinila ze mne to, čím jsi Ty, teď jsme si rovni. Já Ti jí víc nabízeti
nebudu, ale já si ji také zakázati nedám. Když jsi ji nepřijala, tedy zůstane
ležet v srdci mém jako perla v lastuře a v tichých, blahých hodinách se k ní
potopím a potěším se s ní. Ona je mým pokladem jediným a jedinou pýchou
mou. Kdybys nebyla pro mne nic jiného udělala, než že jsi ji ve mně zbudila,
zasluhovala bys za to, bych se Ti věčně klaněl.

Přítelkyně, sto chyb máš v očích mých, že mi nechceš nic více býti – ale zpo-
menu-li si na Tebe, jak tak horlivě něco vykládáš, jak zajiskříš při tom Tvýma
bystrýma očma, jak je dokořán otevřeš, pronesu-li nějaký paradoxon, an jak se
jima usměješ a se mnou se řádně vyvadíš, tu bych Tě posprostu řečeno snědl.
Nemysli si, že vidím v Tobě vždy bohyni, Ty se mně někdy zdáš patnáctiletou
holčinou a já si přicházím tak starý a zkušený proti Tobě!⁴

A jen proto, abychom obraz Jana Nerudy jako autora dopisů trochu
vyvážili, uvádíme ještě dopis vdově po jeho starším spolupracovníkovi
a příteli, paní Šemberové. To už není dopis milostný, ale je to dopis
zdvořilý, uctivý, pozorný; a pokud jde o teploturu, přímo proteplený
přátelskou oddaností. Neruda totiž hlavně ve svých pozdějších letech
neúnavně psal laskavé dopisy mnoha vzdáleným příbuzným a přáte-
lům, snažil se je potěšit, posílal jim dárky, nabízel jim ochotně svou
pomoc:

Vysoce ctěná paní!

Jsem vždycky tak zvláště dojat, když vidím lístek, který jste mně napsala
vlastní rukou. Myslím na to, že mně věnujete chvíli zajisté namáhavou, ale
daleko více na to, že je as málo, velmi málo lidí těch, jimž věnujete vzpomínku
tak přátelskou, a já že patřím k těm několika zvoleným. Jsem Vám z plné duše
vděčen za to, vzpomínka Vaše, paní tak vzácné a šlechetné, mne blaží. Do mé
osamělosti zapadá jako sluneční paprsek. –

Upřímné mé díky za Váš krásný dar. Hned prvního lístku jsem použil v intenci
Vaší a věnoval slovo památce nezapomenutelného Vašeho chotě.

Přál bych sobě, abych Vám, vysoce ctěná, mohl způsobiti nějakou radost.
Lituju, že neznám, v čemže chováte obzvláštní snad zálibu. Avšak prosím,
kdykoli byste měla příčinu, abyste užila mých sil, mého času, mé práce, mé

4 *Bouřky. Příběh Karoliny Světlé a Jana Nerudy*, 2007, s. 23, 51, 52.

vůle, čehokoli, což mého jest, poručte a buďte už napřed ubezpečena, že naleznete mne nejochotnějšího.

Jsem Váš oddaný služebník!

Jan Neruda

3.3 A nyní ještě Karel Čapek (1890–1938) a jeho dopisy různým adresátkám. Vznikaly v době mnohem pozdější než dopisy Nerudovy a Alšovy; přesto však i v době K. Čapka byly zdvořilostní konvence nebo normy odlišné od dnešních, zdvořilost se odívala do výrazových podob mnohem formálnějších, jak o tom svědčí třeba už jen závěry mnoha Čapkových dopisů: *jsem Váš hluboce oddaný; s veškerou úctou; trvám v dokonalé úctě; s ujištěním nejhlubší úcty; jsem s uctivým ruky políbením Váš...* (Srov. už Hoffmannová, 1999a.) Dnes už se spíše pobaveně usmíváme nad tím, jak zdvořile, vzletně, s mladistvým idealismem a romantismem psal 15–18letý student Karel Čapek svým stejně mladým přítelkyním, například Anielce (Anně Nepeřené):

Slečno Ando, jak jste snad již vycítila ze všech mých dopisů, chovám pro Vás neomezený respekt – a snad už více než pouhý interes. Ve Vás já si jaksi zosobňuji ty ideály, jež jsem si o ženě utvořil; nevím, jste-li taková, ale věřím tomu.

Pak pochopíte ty všechny nemotorné a naivní prostředky, jichž jsem užíval, abych se s Vámi duchovně sblížil – a pak mi je snad také odpustíte. A proto chci ono korespondování, aby se tak mohly sblížit naše duše.

Vím, slečno, že Vám brání Vaše hrdost (jež je mi nadmíru sympatická), snížit se ke každému tomu ubohému studentčkovi, jenž by si snad přál s Vámi zavést známost.

Ale věřte (v tak vážné věci není to chlubením ani koketerií), že já nejsem obyčejný člověk, s jakýchž tučty shledáte se později v tanečních hodinách...⁵ (I / 24. 3. 1905 / s. 282–283)

Jsou součástí formální zdvořilosti i lichotky, lichocení? Mladý Čapek se od něj sice v jednom z dopisů Anielce výslovně distancuje (*nebudu psát, co o Vás vím, znělo by to jako lichocení*), přesto však neustále opakuje např.: *Vy, jež jste tak vzdělaná (...) znám Vás jako ženu neobyčejně vzdělanou a moderní; vím, že něco vyššího chcete a o to se snažíte* (I / kolem 20. 3. 1905 / s. 279). A jako příklad formální zdvořilosti ještě

5 Ukázky vybrány ze souborného vydání korespondence K. Čapka, srov. Čapek, 1993, svazky I a II. Na toto vydání zde dále odkazujeme číslem svazku, datem a číslem stránky.

aspoň jedinou větu z dopisu Libuši Solperové, u níž se Čapek zajímal o to, zda přijede – k jeho případné velké radosti – v zimě do Prahy, kde sám v té době studoval: *Jakožto nejhorlivější přímluvčí za Vaše přání, abyste tuto zimní sezónu strávila v Praze, nemohu se neinteresovati o výsledek Vašeho úsilí...* (II / 7. 9. 1909 / s. 273)

Pod nánosem podobných zdvořilostních, konvenčních či pateticky šroubovaných formulací někdy jen těžko odhalujeme teplotu dopisů. Když jsme u Karla Čapka, ten ostatně právě o „teplotu“ dopisů věděl své, jak víme z jeho Poštácké pohádky (vyd. z r. 1977, s. 195n.) a z řeči poštovních skřítků: „Ta hostejná psaní jsou na omak studená, ale čím víc lásky je v dopise, tím je to psaníčko teplejší.“

Srovnejme nyní několik Čapkových dopisů herečce Olze Scheinpflugové, s níž si začal psát v roce 1920 a oženil se s ní mnohem později, v r. 1935. Dopisy z různých období se vyznačují naprosto rozdílnou teplotou. Listy z prvního období jsou v pravém slova smyslu milostné, až třetivé, jejich teplota už nemůže být vyšší, skoro se nehodí k váženému třicetiletému intelektuálovi. Oslovení např. obsahují bezpočet variant adresáček jména (*Olgo, Olino, Olinko, Oli, Olenko...*); ještě početnější skupinu pojmenování typu *děvče, děvčátko, dívkenko, děvko, holčičko, dítě, děťátko/dít'átko, panenka, dceruško, dušičko, miláčku, poklade, puso, ptáčku, zobáčku, žabingře*; dále skupinu adjektiv typu *milá, zlatá, drahá, malá, hodná, sladká, líbezná, krásná, milovaná, nejmilovanější...* Výjimku tvoří oslovení *drahý chundeláči*, resp. *chlupatý kudrnatý pudlíku*; a dále oslovení podle rolí, které herečka právě studovala či hrála (*Mimi, Kristinko, Larvičko, Bianco, Consuelo*). Někdy stačí zkratky *M. O., D. O.* Superdůvěrnou povahu mají i závěry dopisů: *nelíbají se tu jen ruce jako jiným adresátkám, ale ruce na vrchu i na dlani; obě pacičky a jiné věci; pusa; čumáček; nožky*, a podepsán bývá nejčastěji *Karel, K., KČ.* ale zejména v prvních letech hojně i *Čáča, Káča* či dokonce *Tvá Kačenka*.

Přijďte, přijďte, přijďte! Nevím, zda z nebe nebo z pekla přišla dnes na mne ta bláznivost jako nikdy dosud. Musím Vás vidět; kdybyste dnes nepřišla, bylo by to strašné, nevím, co bych si počal. Není možno, že byste nemohla (...). Jsem zoufalý, jak pomalu utíkají minuty. Ještě přes dvě hodiny do čtvrt na devět! Olgo, holčičko, šřapatče, pro všechno na světě přijďte, a přijďte hodně brzo! Olgo, Olgo, Olgo, včera jste říkala, že už nejsem bláznivý; dnes na mne přišel důkladný záchvat. Nejdražší, dnes by bylo příliš kruté, kdybyste nepřišla. (II / podzim 1920 / s. 37)

Olo, má drahá, když jsem Vás dnes nemohl vidět (...), musím Vám aspoň pár slov napsat – jednoduše proto, že žálřím. Proč jste mi nedala zprávu? Olo, nepřijel někdo? Ne, nezlob se; ale každá zmařená naděje ve mně vždycky rozvíjí klubko těch nejtrýznivějších myšlenek; jsem protiva a nešťastník. Olo, pro můj klid: musím Vás zítra vidět (...). Přijď, Olo, a nedovol mi už, abych se mučil! A vlastně není to žárliivost, je to jen strašná úzkost: myšlenka, že bych Tě najednou ztratil. Ne, ne! Olo! (II / 18. 10. 1920 / s. 43)

Jinou polohu milostného vztahu zachycuje dopis, kde Čapek Olze šetrně a zdrženlivě vysvětluje, proč se nehrne do manželství.

A nyní, abych rovnou přešel – bez oklik a slabosti – k hlavní věci: píšeš o našem manželství, a jistě čekáš ode mne přímou odpověď. Běda, třikrát běda: já jí nemám. Dosud ne, dosud nevím si rady, dosud není čisto a jasno v mé duši. Bože, pomoz mi! Tak tedy především nepochybuji vůbec o Tobě; nepochybuji o Tvé lásce – nejsem jí hoden, ale nepochybuji o ní, ani o Tvé úžasné velkodušnosti a obětavosti, ani o Tvé věrnosti. To, o čem pochybuji, jsem já sám; ale také nepochybuji o své lásce k Tobě, nýbrž – bože, jak to říci? (...) Věc je prostě ta, že jsem nějak rozvrácen, v těžkém vnitřním neladu; jistě vycítilas, že má cesta byla jen útěk před tímto ošklivým stavem. Říká se tomu neurastenie; ale je to něco hrozně ošklivého. Jsou to, dejme tomu, dny, kdy člověk nesnáší hlas a blízkost někoho jiného; kdy by zrovna křičel odporem, když se k němu někdo přiblíží. (...) Nevím, dovedeš-li si představit tyto stavy. (...) Děvče, to nejsou nálady, to je utrpení, to je nemoc, která se musí vyléčit ... (II / 15. 5. 1923 / s. 147–148)

Ale i období první zamilovanosti zasáhne póza veskrze chladné, uražené, „negativní“ zdvořilosti: v několika dopisech už z r. 1920, kde autor vytýká nezodpovědné mladičké partnerce, že ho nechává zbytečně na sebe čekat a nedá mu zprávu; domlouvá jí, volá po jasném jednání, ohražuje se proti znevažování svých citů. Další skrytě žárlivý a dotčeně ironický list je už z doby pozdější (1928) a jeho závěr je pro nás zajímavý i formulací instrukce k odeslání dopisu.

Drahá Olino,
domnívám se silně, že tohle psaní nenáleží mně, nýbrž některému jinému z mnohých Karlů, nejspíš tomu porodníkovi; byl bych mu to přímo poslal, ale živou mocí si nemohu vzpomenout na jeho jméno; mám špatnou paměť

pro jména. Současně jsem dostal druhé psaní, které jistě patří mně (...). Chtěl jsem Ti jenom vrátit to psaníčko, co mi nepatří (...). Pamatuj si, nikdy se nepíše adresa na zalepený dopis, nýbrž nejdřív se napíše adresa, pak si přečteš, komu je dopis psán, a pak to dáš vhodným způsobem dohromady. (II / 23. 6. 1928 / s. 230–231)

A konečně dopis z pozdějších let, kde Čapek projevuje upřímnou a ohleduplnou starost o Olžino zdraví. Jak seřadit tyto dopisy podle teploty, případně podle zastoupení odstínů pozitivních a negativních? A patří i ten poslední, už téměř jakoby „manželský“, opravdu mezi dopisy milostné?

Drahá Olinko,

to jsi zase, chudero, zkusila s těmi zuby. Nedopustil se na nich nějaké chyby dr. Schulz? Ale patří Ti, že jsi se přiotrávila těmi prášky. Tolikrát jsem Tě prosil, abys jich tolik nebrala. – Ty sis ovšem nedala říci. Tak prosím Tě, měj na to příště pozor. Vůbec měj pozor na zuby a nech si je všechny důkladně ošetřit; ale dřív se informuj, který je v Praze nejlepší zubař, a pak si musíš na to najít dost času; ty jsi tak rozcouraná, že vždycky návštěvy u zubaře odkládáš. Tak, tím je povinné hubování odbyto; ale moc Tě dodatečně lituju za to trápení, kterým jsi prošla. (II / 1. 10. 1930 / s. 252)

Značně odlišné jsou Čapkovy dopisy slečně Věře Hružové, později paní Skoupilové, s níž si začal dopisovat v úplně stejné době jako s Olgou. Tady už nevystačíme pouze s teplotou vysokou/nízkou; ani s tím, že jim připíšeme profilaci spíše negativní, nedostatek vřelosti a srdečnosti. Toto tvrzení lze opřít aspoň o dvě indicie: a) oslovení, ev. závěry dopisů: *Vážená a bídná Věro... amazonko... bídnice... ukrutnice... ohavnice... rozmarný tvore... černá čarodějnice... Anežko Hružová... sladký jede... hříšný bifteku... nenasytný hade; Poroučí se Vám prozatím Váš zcela nesnesitelný... zatím se co nejuctivěji doporučuji Vašemu většímu milosrdenství... Prosím leže na tváři, abyste mi odpustila... Tímto štastným obratem (obrativ výčitky proti Vám) honem končím...* (výjimkou je žertovný podpis *Vaše koruna československá*); b) zdrženlivou, plachou snahu nechat hodně nevyřčeného, jen v podobě implicitní, která prochází všemi dopisy: *o takových věcech mlčím, prosím Vás, abyste si je myslela sama; nežádejte na mně, abych to rozváděl; zdálo se mi o Vás, ani to nemohu psát; stydím se být upřímný... obeplul jsem vše, čemu se říká „od srdce“;*

musím nechat místo a čas na věci, které se nepíšíou (a opět jinde: *Dinge, die man nicht schreibt*); *vkládám to do nepopsaného rámečku, doplňte ho*. Navíc se autor nezřídká schovává za vyjádření cizojazyčná (německá, francouzská, španělská aj.). Domníváme se, že tato intenzivní snaha o sebekorekci, o zadržování spontánního výrazu může být – ve srovnání s upřímnou, otevřenou pozitivní zdvořilostí – jedním ze závažných znaků zdvořilosti negativní. Proti chlapecké zamilovanosti ve vztahu k mladičké Olze jsou dopisy Věře plné erotické vášnivosti zralého muže; ta se nejprve spojuje se sebeobraným, zlehčujícím a vtípkujícím flirtováním, později pak – v šoku z náhlého oznámení Věřiny svatby – se zuřivou žárlivostí. Ještě poznamenejme, že počátky vztahů k oběma dívkám i korespondence spadají do stejného období; proto Čapek už na konci roku 1920 píše Věře: *...jsem bídník (...)* *Žiju na ostří nože. Musím padnout na jednu nebo na druhou stranu.* (I / 27.S12. 1920 / s. 121) Dopisy se mu opravdu stávaly i půdou pro vzrušený, rozporuplný vnitřní dialog se sebou samým.

Nu budiž, v neděli jedu na Tatry, Tatranská Lomnice, hotel Lomnice, jak mi poradil pan prof. Syllaba. Doufám, že mi to bude tělesně i duševně na prospěch a krom toho že dopíšu svou komedii. Nevěřím na ten zázrak, že byste se tam objevila Vy; na takové zázraky není ještě vynalezen karburátor. Ačkoliv kdybyste věděla, jaké budu mít pěkné turistické kalhoty a svůdná lýtka, přijela byste tam, i kdyby to bylo na kostěti. Škoda že nevím, kdy je filipjakubská noc; dal bych si s Vámi, černá čarodějnice, rande. (I / 14. nebo 16. 6. 1922 / s. 124)

Jsem tu nyní nápadně sám; bratr s Jarmilou na měsíc odejeli – kdy přijedete do Prahy? Nemáte nějakou neodkladnou příčinu zajet si na pár dní sem? Mohla byste si dát plombovat zuby, kupovat punčochy nebo podobně. Nebojte se, já nejsem tak poutavý, jak myslíte. Nepoutám sebe sama, natož jiné. Ale víte, je ve mně taková strašlivá nedočkavost – až zatínám nehty. Mordie! Mordie! (...) Vaše písmo má něco hrozně nahatého; jako by se člověk dotýkal holého těla. Pokušení. (...) Buďte ráda, Věro, že nejste mužským; jednak je to daleko hezčí být Věrou, a za druhé je to pohodlnější. Je to hezké, milé a voňavé být Věrou; jen by to nemělo být tak daleko, tak – tak – moc daleko. (I / 20. 7. 1922 / s. 127)

Vzácná a vážená Věro,
psala jste mi tak samozřejmě o své budoucí svatbě, jako by se rozumělo samo sebou, že o tom už vím. Nevěděl jsem pranic; i nezbývá mi nyní než svolávat

veškero požehnání nebes na Vaši hlavu i na hlavu vyvoleného, o němž jste mi zapomněla napsat, kdo jest, jaké barvy atd. Kdybych nyní psal, cože Vám přeji, možná že bych napsal veliké hlouposti. Ale je od Vás hezké, že jste ani v omilostněném stavu zasnub nezapomněla na své jiné cititele. Jsem zvědavý člověk: prosím Vás, jak se to vlastně stalo? Něco bližšího byste mi o tom měla napsat. (I / 5. 7. 1923 / s. 143–144)

A zatím Vy tedy pícháte do krásného svatebního prádélka, které ... po kterém mně vlastně nemá nic být, a které neuvidím, a které, a se kterým, a ve kterém, a pro něž, ... a ze kterého, jak vidíte, se jaksi nemohu vyplést; proboha, zakažte mi to a řekněte mi, že... že... já nevím co; ale ať na ně už nemyslím! ať – ať – ať mi to dá pokoj! Jak můžete být tak bezbožná a psát mi takové věci? (...) to, to jste mi neměla psát, to je ukrutnost a výsměch a já nevím co horšího. (...) Přimyslete si k tomu všechnu mou zuřivost a jiné pocity, které se ani nedají psát. (...) myslím na to víc, než je slušno; a nežádejte na mně, abych to rozváděl. (I / 7. 9. 1923 / s. 145)

4. Závěr

Nepodnikli jsme žádnou reprezentativní analýzu velkého počtu milostných dopisů z různých dob, od různých autorů, různým adresátkám, z různých situací... I takové bádání by však pravděpodobně potvrdilo, že pro žánr milostného dopisu – na pozadí ostatních typů dopisů – jen těžko najdeme nějaké univerzální, obecně platné vymezení. Intimní partnerské vztahy, na jejichž formování se milostné dopisy podílejí, nabývají pochopitelně nejrůznějších psychologických odstínů; láska, vášeň, žárlivost je pokaždé jiná. I dopisy téhož autora různým adresátkám se velmi liší svou „teperaturou“, emocionální intenzitou vyjadřování; navíc se milostné vztahy proměňují v čase, a s nimi i situační, funkční (záměrové) a strategické charakteristiky dopisů. Z pragmatického hlediska je také zajímavé sledovat poměr významů vyjadřovaných explicitně a významů implikovaných (na tomto poměru je založena např. ironie). Patří k milostným dopisům i klasické dopisy manželské? Je v některých případech možno vést předěl mezi dopisy přátelskými a milostnými? Zde jsme se navíc omezili pouze na dopisy několika českých umělců, z nedostatku prostoru jsme se nezabývali (obvykle méně početnými a méně výraznými) dopisy jejich partnerek; teprve pak by ale bylo možno analyzovat skutečný